

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТИЛІЗАЦІЯ МОВИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ФЕНТЕЗІЙНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ДИТЯЧОЇ ПОВІСТІ ЛЕОНІДА КОНОНЕНКА “ПЕКЕЛЬНИЙ ЗВІЗДАР”)

У статті досліджена стилізація мови фольклору як засіб творення фентезійного світу у романі Л. Кононовича “Пекельний звіздар”.

Ключові слова: українська мова, стилістика, стилізація, мова фольклору

В статье исследуется стилизация языка фольклора как средство создания мира фэнтези в романе Л. Кононовича “Пекельный звездочет”.

Ключевые слова: украинский язык, стилістика, стилізація, язык фольклора.

The article explores folklore language stylization as means for creating phantasy world in L. Kononovych short novel “Infernal astronomer”

Key words: the Ukrainian language, stylistics, stylization, language of folklore.

Актуальність дослідження полягає у потребі осмислити кількісно вже доволі значний текстовий корпус фентезійних текстів української літератури, створений з 1950-х років досьогодні.

Мета статті – дослідити спосіб творення саме українського фентезі на мовному рівні.

Предмет дослідження – стилістика, лексика і синтаксис фентезійної повісті Л. Кононовича “Пекельний звіздар”.

Об’єкт дослідження – способи стилізації фольклорного мовлення у фентезійному творі, функції та джерела такої стилізації.

Матеріалом дослідження послуговував текст повісті Л. Кононовича “Пекельний звіздар”.

Наукова новизна статті впливає з того, що вперше показано, як у творі українського письменника стилізуються не

окремі риси чи функціональні підстилі фольклорного мовлення (“раблезіанський” тип, культовий тип мовлення), а сукупність мовленнєвих жанрів узагалі.

Леонід Кононович (народився 1958 р.) в українській літературі відомий як письменник і перекладач, він є членом Національної спілки письменників і Асоціації українських письменників. Більшість його прозових творів належать до детективного жанру (“Я – зомбі”, “Тема для медитації”), проте дитяча повість “Пекельний звіздар” побудована на творчій рецепції українського фольклорного світу, чим спричинений магічний характер багатьох персонажів і героїв твору, казковий характер подій і мотивацій учинків.

У повісті Л. Кононовича “Пекельний звіздар” здійснена фентезійна реконструкція історії України доби козаччини. Твір уже привертав увагу дослідників міфологічних та фантастичних елементів у сучасних творах [1]. Один із найбільших майстрів фентезійної літератури ХХ століття Дж. Толкієн вважав, що для того, щоб фентезійний художній твір функціонував повноцінно, у народів, що в ньому описуються, мають бути не лише власні мови, але історія, оповіді – тобто фольклор [2]. Цілком у дусі цієї засади і творить фентезійний світ Л. Кононович, забарвлюючи його національним українським колоритом: українська історія й український фольклор (і збережена в ньому старовинна міфологія) є головними джерелами для стилістичних схем і шаблонів побудови тексту. Тобто в мовних засобах творення фентезійного світу доцільно виокремити дві компоненти: магічну та історичну.

Магічна компонента фентезійного світу створюється на мовному рівні шляхом **стилізації мови українського фольклору**. Проте наслідуються не окремі жанри та їхні мовні особливості, а **вся система фольклору як цілість**. Тому в повісті представлені еквіваленти найдавніших фольклорних жанрів – легенд, обрядових пісень і замовлянь. Звісно, наявні у творі тексти є стилізаціями фольклорних автентичних текстів, тому необхідно з’ясувати, які

саме мовні риси автентичних фольклорних зберігаються у стилізаціях, а які – модифікуються відповідно до фентезійної, автурської концепції історії, втіленій у творі.

У тексті повісті широко представлені легенди і міфи, **художньо реконструйовані** письменником. Згідно з прийнятим у науці визначенням, легендою є "усне народне оповідання про подію, що сприймається як достовірне" [3:386], а міф є "розповіддю про богів, духів, героїв, надприродні сили тощо, що брали участь у створенні світу" [3:451]. Хоча стадіально міф давніший, проте з легендою на мовному рівні його поєднує усність побутування, що передбачає спільні **оповідні** риси. Такий тип усної оповіді Б.М. Ейхенбаум назвав "оповіддю", рос. "сказом", її маркерами є просторічність, простий синтаксис, повтори опорних слів, що створює відповідний ритм усної оповіді [4]. Отож Л. Кононович реконструює міф не лише на змістовому рівні, але й на стилістичному, що втілюється у відповідних мовних засобах, властивих фольклорній оповіді:

Давним-давно, із нащада світа, не було ні неба, ні землі. Було тільки синє море, а над тим морем повівав дух Господній. Було тоді на світі лише матір Лада, пречиста Панна, одним-одна, як палець. От народила вона од духа Божого братів-двійнят – Дажбога і Чорнобога. Як уродилися вони на світ, то були геть однакові, й не знав ніхто, що один добро чинитиме, а другий лихо коїти буде... [5:83].

– А хто такі кийви, що ти про них ото балакав? – То за давньої України прозивалися так вільні люде, що носили оружжя, – як зараз оцце козаки чи шляхта у ляхів. І Київ звався тоді Київів, себто козацька столиця. Та то такі давні діла, що ніхто зараз про них і не пам'ятає [5:82–83].

Враження живомовної фольклорної оповіді створюється шляхом використання синонімічних чи близьких за значенням виразів (ампліфікація): *давним-давно, із нащада світа; одним-одна, як палець*. Автентичного звучання міфові надає відтворення

просторічних народних форм: *уродилися, люде, оце, оружжя, діла*, уживання часток, що реконструюють ритм та інтонації живої фрази: *то, от, і* (в модальному, а не сполучниковому значенні).

Календарно-обрядовий фольклор найближчий до ритуальних практик, тобто до символічних дій, спрямованих на зміну довколишнього середовища, урегулювання стосунків людини із явищами природи. Тому тексти обрядових пісень на рівні вербального оформлення найбільш споріднені з ритуальними діями – танцями, хороводами: “Календарні пісні разом з основними обрядовими діями ввійшли до фольклорно-етнографічного комплексу певного свята... В ігрових та хороводних піснях слово, мелодія, міміка, танцювальні рухи і драматична дія не розмежовані, а гармонійно поєднуються, створюючи художню цілісність” [6:6]. Цей зв'язок відображається в повторях-приспівках, в силабічних і тонічних віршових розмірах, які пристосовують словесний рівень до ритуальних рухів. Саме цими рисами Л. Кононовичу вдається відтворити відчуття автентичності фольклорного тексту:

*Ой рано-рано сонечко грало
Батьку Дажбоже, славен Трояне!
В зеленім Ірі да на білім камені
Батьку Дажбоже, славен Трояне!
Там Матер Божя, пресичта Лада,
Батьку Дажбоже, славен Трояне!
У сурму грала, військо скликала
Батьку Дажбоже, славен Трояне!
Військо скликала та й загадала... [5:19].*

Найбільш широко у творі представлені художньо реконструйовані автором замовляння. Саме замовляння створюють ефект магічності, який є головним репрезентантом узагалі фантастичного начала в повісті Л. Кононовича. Якщо міфи створюють загальне ідеологічне тло, “теорію” магії у творі, то замовляння є безпосереднім виявом концепту МАГІЯ в повісті. Виняткове значення замовлянь для язичницької свідомості

підкреслює дослідниця М.О.Новикова: “Замовляння й були протягом багатьох століть серцевинною святинєю язичницького світогляду та життєвого укладу” [7:8]. Свідченням архаїчності замовлянь на рівні вербалізації картини світу є частіше звертання до ночі, ніж до дня, до звіра, ніж до людини, і до жіночого, ніж до чоловічого [7:10]. Замовляння репрезентують світогляд, у якому протиставлення магічне/буденне ще не існувало: релікти *нормального* священного ставлення до світу – замовляння не здатні ще припускати існування в світі профанних, безчудесних зон, речей, станів, слів. Диво для них – *норма*, а не *ексцес* [7:16]. Тому арсенал мовних засобів, які використовуються в замовляннях, складає серцевину взагалі фольклорних уявлень про дієве слово, тому композиція і послідовність мовних актів замовляння є спільним для багатьох традицій, навіть віддалених у часі і просторі [8]. Замовляння зазвичай починаються з номінації адресата (звертання до духа, бога), далі слідує прохання (у формі імперативу дієслова), врешті дія замовляння закріплюється магічним іменем – іменем божества-покровителя. Існують також і епічні замовляння, які подають не лише прохання, але й самостійну міфологічну оповідь.

Отож художньо реконструйовані замовляння в романів Л. Кононовича цілком відтворюють головні вербальні ознаки фольклорних замовлянь. Джерелом стилізації слугували українські замовляння, опубліковані в збірнику [9].

Посестри-літавиці, пекельні дівиці! В чистому полі огонь горить, на той огонь вам трьом летіть! Паном нашим Триглавом вас закликаю – прибувайте до мене! [5:21].

За лісом за пралісом два кийви на мечах б'ються. Вони б'ються-рубаються, мертвою кривлею обливаються. Піду я, відун-бісуркан, до тих кийвів, стану їм такеє речення казати: “Ой ви кийви, княжії вої, білес тіло ви не затинаяте, мертвої крові дарма не проливайте! Підіть ви, кийви, на гору Заруб, принесіть живої води, що з Велесової криниці біжить, - щоб Івася, внука

Трояного, воя Дажбожого, уздоровити, білеє тіло його зцілити”. Місяць у небі, мрець у землі, дуб у діброві. Як у того мерця рани не болять, так щоб і в Івася, внука Велесового, воя Трояного, рани не боліли да не щеміли. Слово мое тверде як камінь. Амінь [5:81].

Місяць у небі, камінь у воді, дуб у діброві! Матір'ю сирому землею заклинаю: хто в ній лежить, нехай просинається! [5:135].

Над городом над Києвом (sic!) золота стріла летіла. Перо в неї з пави-птиці, вістря в неї з білої криці. У синій Дніпро вона впала, бистра вода її забрала. Несла вона її, несла та й до кремінної гори принесла. А я, бісуркан-характерник, до рук її прибираю, Божим словом її заклинаю, у неї питаю: звідки ти, золота стріло? Чи ти з сього світа чи з того? Чи ти людська чи ти навська? В поміч мені Господь і пречиста Лада! Слово мое камінь. Амінь [5:146].

Через віру в магічну дію слова навіть синтаксис набуває додаткових магічних конотацій: паралелізм не є простою стилістичною фігурою, він відображає пов'язаність явищ, закріплює за одним із них ознаку іншого, є засобом метафоричного перенесення ознаки: *Як у того мерця рани не болять, так щоб і в Івася, внука Велесового, воя Трояного, рани не боліли да не щеміли*. Особливого значення набувають і граматичні форми. Так, кличний відмінок слугує для актуалізації магічних смислів явищ природи, він включає до кола магічних дій осіб та предмети: *посестри-літавиці; ой ви кийви, княжії вої; золота стріло*. У замовляннях актуалізується й символічне членування світу, його аксіологічний бінарний поділ: *Чи ти з сього світа чи з того? Чи ти людська чи ти навська?*

Магічні підтексти присутні не лише в суто обрядових жанрах (обрядова пісня, замовляння), але й розмовах героїв. Так, часто вживане лихослів'я можна класифікувати як магічний засіб: *вовча потраво, мугиряко репаний [5:70]*, адже грубість цих висловів надає мові додаткової експресії, яка й є головним

виразником “магічності” в текстах, на чому акцентував увагу М.М. Бахтін [10].

Отож у повісті Л. Кононовича “Пекельний звіздар” уявлення про сферу магічного на мовному рівні відтворюється шляхом ретельної і послідовної стилізації мови українського фольклору. Зберігаються передовсім ознаки усної фольклорної оповіді (рос. *сказ*), стилістичні кліше (послідовність вербальних операцій у замовляннях, кличний відмінок іменника та імператив дієслова як засоби залучення осіб і речей до сфери магічного), магічні уявлення про дію слова (про них докладніше [11]. Проте змінені є фактичне наповнення замовлянь: зберігаючи ті ж концепти і стосунки між ними, що й у фольклорі, Л. Кононович змінює їхню вербальну конкретизацію: в автентичних збережених замовляннях часто трапляються звертання до сил природи поряд із згадування християнських святих, цей синкретизм народної релігійності в сучасного письменника загострено й увиразнено: на місці безособових звертань до природних явищ виступають імена язичницьких богів, які справді могли там фігурувати за часів синкретичної релігії, на відтворення якої й зорієнтований автор. На рівні словника цей синкретизм проявляється в поєднанні різних стилістичних і культурних лексичних діапазонів: християнського (народного і книжного – біблійного, барокового) із язичницьким, художньо реконструйованим автором.

На відміну від вербалізаторів сфери магічного, лексичне втілення історичної компоненти має не так багато культурних підтекстів. Історичний план створюється вживанням історизмів – передовсім назв зброї та обладунку: *Розкладені були на продаж ганджари і кинджали з добрячої криці, келепи і шестопери на дубових держаках, буздигани, списи та сулиці, луки з пряженого дерева і з турового рогу, мисюрки, паницірі, кольчуги* [5:60]. Не менш важливими є назви історичних подій та історично зорієнтований антропонімікон, представлений не лише власними назвами (*Барило, Козуб* тощо), а й назвами посад: *Як ото*

погромили нас біля Кумейок, відтоді й завелось сеє лихо на Запорожжі... Попереду їхав ротмістр... За ним сунули по двоє жовніри... А сії ж суціль із городового козацтва! [5:60].

Висновки. Здійснивши аналіз мовних пластів фентезійної повісті Л. Кононовича “Пекельний звідар”, ми виокремили дві головні мовні компоненти: магічну та історичну. Відповідно до особливостей фентезійного тексту, кожна з цих страт повинна мати об’єкт для стилізації, корпус текстів, що слугує джерельною базою для створення колориту автентичності епохи і її світогляду. Для сфери магічного використовують мовні засоби українського фольклору, вони присутні в повісті на всіх рівнях – від інтонаційних особливостей фрази до специфічної номінації та магічних функцій певних граматичних категорій. Фольклорна мова зберігає й архаїчну картину світу, підкреслене в повісті двосвіття на лексичному рівні відображається протиставленням *сього/того світу, хати/поля-печери-Січі, дня/ночі, чоловічого/жіночого* тощо. Історично зорієнтований вербальний пласт не є суто фентезійною ознакою: він єднає фентезі з історичними романами, науковими та науково-популярними творами про історію. Тільки у поєднанні з вербалізаторами сфери магічного він здатен створити фентезійний текст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесник О. С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури / Олександр Сергійович Колесник. – Чернігів: Редакційно-видавничий відділ Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, 2011. – 312 с. 2. *Tolkien and Mythology* [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.tolkien-online.com/tolkien-and-mythology.html>
3. *Літературознавчий словник-довідник* [за ред. Р. Т. Гром’яка та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2007. – 752 с. 4. *Эйхенбаум Б. М.* Как сделана «Шинель» Гоголя / Б. М. Эйхенбаум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.opozjaz.ru/manifests/kaksdelana.html>
5. *Кононович Л.* Пекельний звідар / Леонід Кононович. – К.: Грані-Т, 2008. – 152 с. 6. *Чебанюк О. Ю.* Пісні трудового року / О. Ю. Чебанюк // Календарно-обрядові пісні. – К.: Дніпро, 1987. – С. 5–20.
7. *Новикова М. О.* Прасвіт українських замовлянь / М. О. Новикова // Українські

Осадча О.

- замовляння [упор. М. Н. Москаленко]. – К. : Дніпро, 1993. – С. 7–29.
8. Рудик Н. Г. О месопотамской заклинательной традиции / Н. Г. Рудик // Заговорный текст. Генезис и структура. – М. : Индрик, 2005. – С. 52–72.
9. *Українські замовляння* [упор. М. Н. Москаленко]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
10. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. Площадное слово в романе Рабле // М. М. Бахтин [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Vaht/02.php
11. Назаров Н. А. Український фольклор і донаукові уявлення про слово як джерела уточнення сучасних процедур етимологізації / Н. А. Назаров // Проблеми семантики слова, речення та тексту : збірник науковий праць [відп. ред. Н. М. Корбозерова]. – К. : Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету, 2013. – Випуск 31. – С. 144–151.